

M. Podhayko

GREEKS OF NEZHEN IN ADMINISTRATIVE PRACTICE OF THE HETMAN'S AND TSAR'S GOVERNMENTS IN THE SECOND HALF OF XVII–XVIII CENTURIES

Administrative practice of the hetman's and tsar's governments concerning Greeks of Nezhen has been analysed on the basis of comprehensive analyses of literature and sources. The legal basis of Greek merchant's presence in Ukraine has been studied. Economic, geopolitical and legal factors, affected the achievement of special status, rights and privileges by Greeks of Nezhen have been considered.

Key words: Greeks of Nezhen, Hetman's universal, letters patent, Greek magistrate of Nezhen.

© М. Подгайко

Надійшла до редакції 17.11.2010

УДК 930.1(100=161.2):94(477) "15" (045)

**ПОСТАТЬ КНЯЗЯ
ДМИТРА ВИШНЕВЕЦЬКОГО У ВИСВІТЛЕННІ
ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ**

НАТАЛЯ РОМАНЦОВА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету

У статті досліджуються особливості поглядів істориків діаспори Л. Винара, В. Луціва, Н. Полонської-Василенко, В. Сенютовича-Бережного щодо постаті князя Д. Вишневецького. Характеризуються концепції діаспорної історіографії стосовно діяльності видатного персонажа української історії XVI ст. Показано, що особливо вагомий внесок у дослідження цієї наукової проблеми зробив Л. Винар. Він справедливо вважається провідним вишневецькознавцем.

Ключові слова: українська історіографія, діаспора, наукові погляди, історики-державники.

Постановка проблеми. Однією з непересічних особистостей української історії XVI ст. був князь Дмитро Вишневецький. У ранньомодерну добу він посідав важливе місце в процесі становлення військово-політичного устрою козацтва, у колонізаційних процесах на українських кордонах, у розвитку міжнародних відносин у регіоні Центральної та Південно-Східної Європи. Цю легендарну постать український народ оспівував у відомій думі.

Особистість Д. Вишневецького викликає жвавий інтерес у науковців-істориків. Українська історіографія діаспори, на відміну від радянської, яка фактично ігнорувала постать Д. Вишневецького, приділяла йому значну увагу. Серйозними дослідженнями діяльності князя були студії представників української еміграції Л. Винара [1], В. Луціва [2, 3], В. Сенютовича-Бережного [4]. Історіографічний інтерес становлять узагальнюючі праці Д. Дорошенка [5, 6], Н. Полонської-Василенко [7], О. Субтельного [8], П. Магочія [9]. В умовах гострого ідеологічного протистояння часів "холодної війни" названі вчені неупереджено висвітлювали діяльність видатного персонажа української історії.

Історіографічні оцінки особистості князя Д. Вишневецького, дані істориками української діаспори, становлять безумовний науковий інтерес.

Огляд досліджень і публікацій з проблеми. Науковий доробок істориків української діаспори викликав інтерес історіографів, що знайшло відображення у вступних статтях, аналітичних оглядах робіт учених. Певні історіографічні оцінки щодо праць діаспорних істориків містяться в публікаціях Н. Полонської-Василенко [10], Л. Винара [11], В. Степанкова [12], С. Зимницької [13].

Серед історіографів діаспори слід назвати визначного українського вченого Н. Полонську-Василенко, яка відгукнулась на появу монографії Л. Винара, присвяченої Д. Вишневецькому. Вона звернула увагу на три головні питання, пов'язані з діяльністю князя Д. Вишневецького, які знайшли відображення в праці Л. Винара: щодо ролі князя в організації козацтва; щодо анти-татарської політики; стосовно тотожності цього історичного діяча та героя народної пісні Байди.

Дослідниця вказувала, що ці питання були розкриті на основі аналізу історичних джерел та ревізії інших

№ 7 (107) листопад-грудень 2010 р.

гіпотез істориків. Особливо Н. Полонська-Василенко виділила здійснений Л. Винаром аналіз концепцій радянських істориків, які відобразили "сфальшований образ" князя. На думку дослідниці, заслуга автора монографії полягала в тому, що "напівлегендарну" постать він зумів зробити живою, реальною, дати їй плоть і кров" [14].

З історіографічної точки зору великий інтерес становить вступна стаття В. Степанкова до збірки вибраних творів Л. Винара "Козацька Україна" [15]. У своєму передньому слові сучасний учений окремо зупинився на монографії Л. Винара про Д. Вишневецького. Історіограф підкреслив, що наукова актуальність піднятої проблеми зумовлювалась не лише відсутністю біографії однієї з найзагадковіших постатей українського політичного олімпу XVI ст., але й нагальною потребою об'єктивного висвітлення ролі князя у важкому складному процесі формування козацтва як стану українського суспільства, зародження його самосвідомості, виникнення Запорозької Січі.

Аналізуючи монографію Л. Винара, В. Степанков підкреслив ґрунтовне вивчення автором опублікованих джерел і праць із цієї проблеми, що забезпечило високий науковий рівень його дослідження про діяльність князя Д. Вишневецького.

Історик відзначив погляди Л. Винара з питань генеалогії князя Д. Вишневецького, формування його лицарського світогляду, його ролі в боротьбі з татарською загрозою, в організації козацького руху, його діяльності в Московській державі, молдавської політики [16]. Характеризуючи чинники формування лицарського світогляду у висвітленні автора, В. Степанков указав на родинний зв'язок Вишневецьких із албанськими, сербськими та молдавськими родами та родинну традицію протистояння татарам. В. Степанков звернув увагу на те, що в монографії про Д. Вишневецького вперше виокремлена наукова проблема щодо ролі української еліти в боротьбі з татарською агресією [17], розкрито історичне значення козацької твердині Д. Вишневецького [18]. Підводячи підсумок історіографічній оцінці праці Л. Винара, В. Степанков підкреслив, що її позитивною стороною є опублікована в останньому розділі підбірка джерел про діяльність князя [19].

Стислий огляд монографії Любомира Винара стосовно особистості князя та його діяльності зробила С. Зимницька, аналізуючи історіографію, присвячену князям Вишневецьким [20].

Потрібно відзначити, що історіографічний аналіз наукової творчості діаспорних істориків обмежився лише найбільш відомою працею, монографією Л. Винара, присвяченою князю Д. Вишневецькому. Потрібен більш широкий історіографічний огляд досліджень діаспорних істориків.

Мета дослідження: комплексно проаналізувати погляди істориків української діаспори на особистість та діяльність князя Д. Вишневецького.

Виклад основного матеріалу. Провідне місце серед істориків української діаспори 20-40-х років ХХ ст. посідав Д. Дорошенко. На початку 30-х рр. побачили світ узагальнюючі праці вченого з історії України. У своїх студіях автор із позицій державницької концепції

дав коротку, узагальнену характеристику діяльності князя Д. Вишневецького, яка спиралася на історичний аналіз основних фактів його життя [21].

В українській історіографії, присвяченій висвітленню постаті князя Д. Вишневецького, важливе місце посідають розвідки В. Сенютовича-Бережного щодо проблеми генеалогії князя Д. Вишневецького [22]. В. Луців розглянув питання щодо походження князя, його взаємини з козацтвом. Д. Вишневецький у цих дослідженнях постав як політик-стратег, який заснував "Козацький Орден" та мріяв про створення Української держави [23]. Така оцінка здається дещо надмірною, і якщо її зіставити з характеристикою радянських істориків, які недооцінювали значення постаті князя, то історики діаспори іноді перебільшували заслуги князя в українській історії та ідеалізували його.

Дуже вагомим є внесок у розвиток української історичної науки в діаспорі відомого вченого Л. Винара. У 1964 році була опублікована його монографія "Князь Дмитро Вишневецький" [24]. Це була перша в історіографії наукова праця такого високого рівня, присвячена видатному діячеві української історії. Вона стала важливим рубежем у розвитку вишневецькознавства. Історик не тільки ґрунтовно вивчив усі опубліковані джерела й наукові праці, але й використав маловідомі джерельні матеріали. Історіографічна цінність цієї монографії полягає в тому, що в ній до наукового обігу був залучений багатий фактичний матеріал. Вона також містить джерелознавчий та історіографічний аналіз із досліджуваної теми.

Серед історіографічних джерел, які становили науковий інтерес при написанні цієї статті, необхідно відзначити також узагальнюючі праці з історії України Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного, П.-Р. Магочія [25].

Історик української діаспори В. Сенютович-Бережний доклав своїх зусиль до розробки проблеми походження князя Д. Вишневецького [26]. Розвиваючи концепцію М. Грушевського, він указував на походження роду князів Вишневецьких від Федька Несвіцького. В. Сенютович-Бережний у спеціальній праці досить докладно аналізував це питання. Учений указав, що першим під прізвиськом Вишневецький був відомий князь Михайло, дід Дмитра Вишневецького [27].

Л. Винар у праці, присвяченій Д. Вишневецькому, окремо зупинився на проблемі його походження. На думку вченого, генеалогія цього роду заплутана. Він стверджував, що ті дослідники, які вважають Вишневецьких Корибутовичами, тобто нащадками Гедиміна, користуються застарілими джерелами. Історик уважає, що Вишневецькі були нащадками турово-пінських Рюриковичів. Також Л. Винар указав на спорідненість князя Дмитра Вишневецького по лінії матері з аристократичним албанським родом Скандербега, із княжим сербським родом Якшичів та молдавським господарем Стефаном Великим (1457-1504 рр.) [28].

Цікавою також була проблема староства для дослідників діаспори. Л. Винар указував, що до сьогодні це питання спірне, не розв'язане через брак джерельних даних. Історик, розглядаючи це питання, підкреслив, що загальноприйнятим поглядом в українській і російській історіографії було те, що старостою Черкас

і Канева Д. Вишневецький був у 1550 р. Учений нагадує твердження М. Грушевського про те, що в ті часи ці замки утримував кн. Дмитро Сангушко, а в документах є лише згадка, що старостою був князь Дмитро, без подання його прізвища. Усе ж Л. Винар стверджував, що, повернувшись із Туреччини, Дмитро Іванович отримав черкаське та канівське староство [29].

Канівським старостою вважає князя О. Субтельний, причому історик підкреслює, що Д. Вишневецький виявив ініціативу військового об'єднання козацтва [30].

Українські історики діаспори неоднаково розглядали питання щодо Хортицького замку Д. Вишневецького. Коротко, у загальному вигляді, досить невизначено висловився про це Д. Дорошенко. На його думку, Сигізмунд Август утримував князя від переходу до турецького султана й доручив Д. Вишневецькому "тримати сторожу" на о. Хортиця [31]. Коротко, але більш конкретно розглядала цей аспект Н. Полонська-Василенко в статті, написаній для "Енциклопедії українознавства". Вона зазначала, що Д. Вишневецький-Байда заснував на о. Хортиця "осередок козацтва" - Запорозьку Січ і "поклав початок військовій організації козацтва" [32].

Це питання виділив окремо у своїй монографії про Д. Вишневецького Л. Винар. Він уважав, що Хортицька твердиня Д. Вишневецького була збудована після повернення князя з Туреччини. Історик указував, що в боротьбі з татарами о. Мала Хортиця відігравав визначну роль. Д. Вишневецький продовжив традицію київської княжої доби, коли перед походом проти татар саме на цьому острові князі влаштували свою нараду. Але при цьому Л. Винар заперечував, що Хортицьке укріплення Д. Вишневецького було першою Запорозькою Січчю. Учений стверджує, що це був "перший прототип козацької Січі" [33].

В. Луців патетично й дещо спрощено описує роль Д. Вишневецького у створенні Запорозької Січі. Історик вважає, що замок князя був споруджений у 1552 р. на о. Хортиця. Там само, за словами дослідника, було поставлено "церковцю і військові курені Козацького Ордена - Запорозьку Січ". На Хортиці, на думку В. Луціва, під наглядом Д. Вишневецького відбувався військовий вишкіл козаків. У цю справу він уклав "не лише свою душу, але й маєток" [34].

Значна частина науковців не має сумніву в тому, що князь Д. Вишневецький був преславним Байдою. З історіографічної точки зору простежуються різні аспекти цього питання, які необхідно ретельно проаналізувати.

Д. Дорошенко констатував, що Д. Вишневецький - це Байда, який уславився серед козацтва під цим ім'ям [35]. Байдою Д. Вишневецького визнавали також автори "Енциклопедії українознавства" [36]. В. Луців не тільки стверджував, що князя Дмитра козаки звали Байдою, а також уважав його геополітиком і стратегом у боротьбі зі степовиками. Він, на думку історика, організував лицарський орден на Низу Дніпра. Дослідник зазначив, що про лицаря Байду збереглися в народі пісні та думи [37].

Л. Винар розглянув це питання в окремому розділі відомої праці "Князь Дмитро Вишневецький" у кон-

тексті аналізу народної поезії, присвяченої легендарному Байді-Вишневецькому. Учений висловив думку про те, що "народна творчість є одним із важливих допоміжних історичних джерел для реконструкції історичних явищ або інтерпретації досліджуваної історичної особистості". При цьому історик звернув увагу на те, що історичні пісні та думи козацької доби були важливим елементом "українського лицарського епосу".

Аналізуючи питання щодо тотожності князя Дмитра і Байди, Л. Винар зробив висновок, що воно ще не розв'язане остаточно, а це спричиняє жвавий обмін думок серед істориків та письменників. Учений також ретельно дослідив значення терміна "байда". На думку Л. Винара, дієслово "байдувати" означає керувати байдаком (козацьким човном). У Вол. Даля історик знайшов значення слова "байдачити", що значило "іти на байдаки", тобто весь час бути на воді та веслувати. Таке пояснення автору видається логічним, а версію "байдувати" себто "лінуватися" він заперечує [38].

Л. Винар, дискутуючи з В. Голобуцьким, виявив усі недоречності, на які хилилися деякі радянські історики. У той же час історик діаспори дав оцінку польським поетичним творам, присвяченим Д. Вишневецькому-Байді, а саме: поемі Л. Семянського "Князь Дмитро Вишневецький", у якій оспівувалася героїчна смерть князя і поет намагався зобразити Д. Вишневецького поляком. Учений навів також новий варіант думи про Байду Є. Руліковського. У цій думі Байда виступає як Д. Вишневецький. Серед українських творів історик звернув увагу на поему П. Куліша "Байда". Проаналізувавши її, учений зазначив, що Байда зображений у поемі інакше, ніж в історичних піснях. Григорій Чупринка, на думку Л. Винара, набагато краще упорався з цим завданням в однойменній поемі, ніж П. Куліш. Через історичну пісню Г. Чупринці вдалося образно показати постать Байди. Крім поезії, історик розглянув прозові твори, зокрема історичні оповідання. У творі О. Левицького "Пан Сенюта" докладно описана смерть Байди в Царгороді. Повість Сави Божка "Над коліскою Запоріжжя" (1925 р.) була класичним прикладом тенденційності радянських письменників щодо висвітлення цього питання [39].

Висновки

Отже, аналізуючи питання щодо української історіографії діаспори, можна зробити висновок про те, що дослідники еміграції виявили підвищений інтерес до постаті та діяльності князя Д. Вишневецького. Дискутуючи з радянськими істориками, вони відстоювали образ князя від упереджених ідеологічних оцінок шляхти та її кращих представників, одним із яких був князь Д. Вишневецький. Праці представників української діаспори сприяють об'єктивному висвітленню цієї непересічної історичної постаті. Особливо вагомий внесок зробив у дослідження цієї наукової проблеми Л. Винар. Він справедливо вважається провідним вишневецькознавцем.

Зазначена проблема не є вичерпаною й заслуговує на подальше дослідження. Необхідно звернути увагу на методологічний аспект наукових пошуків учених діаспори, які висвітлювали діяльність князя Д. Вишневецького.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Винар Л. Князь Дмитро Вишневецький / Л. Винар // Винар Л. Р. Козацька Україна. Вибрані праці / [упорядник А. Атаманенко]. - К. - Львів - Нью-Йорк - Париж, 2003. - С. 93-160.
2. Луців В. Князь Дмитро Вишневецький-Байда (Творець і провідник Козацького Ордену - Запорізької Січі) / В. Луців // Життя і школа. - Торонто, 1968. - Ч. 3-4. - С. 16-23.
3. Луців В. Дмитро Байда-Вишневецький / В. Луців // Життя і школа. - Торонто, 1990. - № 4. - С. 22-23.
4. Сенютович-Бережний В. Князь Дмитро Байда-Вишневецький і його рід / В. Сенютович-Бережний // Америка. - 1956. - Ч. 232-233.
5. Дорошенко Д. Історія України / Д. Дорошенко ; [передмова та комент. В. А. Смолія, В. М. Рички]. - К. : Освіта, 1993; Винар Л. Указана праця. - С. 93-160.
6. Дорошенко Д. Нарис історії України : в 2-х тт. / Д. Дорошенко - Т. І. - К. : Глобус, 1992. - 238 с.
7. Полонська-Василенко Н. Передмова / Н. Полонська-Василенко // Винар Л. Князь Дмитро Вишневецький // Силуети епох. Історичні розвідки. - Дрогобич, 1992. - С. 8-11.
8. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. - К. : Либідь, 1994. - 736 с.
9. Магочій П.-Р. Історія України / П.-Р. Магочій. - К. : Критика, 2007.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. - [2-е видання]. - К. : Либідь, 1993. - Т. 1. (до середини XVII ст.). - 840 с.
11. Винар Л. Указана праця. - С. 93-160.
12. Степанков В. Проблема козацтва та його боротьба за незалежність України у творчості Любомира Винара / В. Степанков // Винар Л. Р. Козацька Україна. Вибрані праці / [упорядник А. Атаманенко]. - К. - Львів - Нью-Йорк - Париж, 2003. - С. 15-80.
13. Зимницька С. Князі Вишневецькі в українській та польській наукових історіографічних традиціях XIX-XXI ст. / С. Зимницька // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Теорія. Методика. Практика : міжвуз. зб. наук. праць / [ред. кол.: А. Г. Болебрух (відп. ред.) та ін.]. - Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. - 336 с. - (Об'єднаний випуск 2009 - 2010 рр. - С. 183-195).
14. Полонська-Василенко Н. Передмова / Н. Полонська-Василенко // Винар Л. Указана праця. - С. 8-11.
15. Степанков В. Проблема козацтва та його боротьба за незалежність України у творчості Любомира Винара / В. Степанков // Винар Л. Указана праця. - С. 15-80.
16. Там само. - С. 28-32.
17. Там само. - С. 29.
18. Там само. - С. 30.
19. Там само. - С. 35.
20. Зимницька С. Указана праця. - С. 189.
21. Дорошенко Д. Нарис історії України : в 2-х тт. / Д. Дорошенко - Т. І. - К. : Глобус, 1991; Дорошенко Д. Історія України / Д. Дорошенко ; [передмова та комент. В. А. Смолія, В. М. Рички]. - К. : Освіта, 1993.
22. Сенютович-Бережний В. Князь Дмитро Байда-Вишневецький і його рід / В. Сенютович-Бережний // Америка. - 1956. - Ч. 232-233.
23. Луців В. Князь Дмитро Вишневецький-Байда (Творець і провідник Козацького Ордену - Запорізької Січі) / В. Луців // Життя і школа. - Торонто, 1968. - Ч. 3-4. - С. 16-23; Луців В. Дмитро Байда-Вишневецький / В. Луців // Життя і школа. - Торонто, 1990. - № 4. - С. 22-23.
24. Винар Л. Указана праця. - С. 93-160.
25. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х тт. / Н. Полонська-Василенко. - К. : Либідь, 1992. - Т. 1. До середини XVII ст.; Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. - К. : Либідь, 1994; Магочій П.-Р. Історія України / П.-Р. Магочій. - К. : Критика, 2007.
26. Сенютович-Бережний В. Князь Дмитро Байда-Вишневецький і його рід / В. Сенютович-Бережний // Америка. - 1956. - Ч. 232-233.
27. Сенютович-Бережний В. Історичне місце князя Федька Несвіцького / В. Сенютович-Бережний // Літопис Волині. - 1958. - Р. 4. - Ч. 3. - С. 29.
28. Винар Л. Указана праця. - С. 97.
29. Там само. - С. 104-106.
30. Субтельний О. Указана праця. - С. 142.
31. Дорошенко Д. Нарис історії України : в 2-х тт. / Д. Дорошенко - Т. І. - К. : Глобус, 1991. - С. 155.
32. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Репринтне відтворення видання 1949 року. - Т. 2. - С. 439.
33. Винар Л. Указана праця. - С. 108-109.
34. Луців В. Дмитро Байда-Вишневецький / В. Луців // Життя і школа. - Торонто, 1990. - № 4. - С. 22.
35. Дорошенко Д. Історія України / Д. Дорошенко ; [передмова та комент. В. А. Смолія, В. М. Рички]. - К. : Освіта, 1993. - С. 78.
36. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. - Т. 2. - С. 439.
37. Луців В. Князь Дмитро Вишневецький-Байда (Творець і провідник Козацького Ордену - Запорізької Січі) / В. Луців // Життя і школа. - Торонто, 1968. - Ч. 3-4. - С. 22-23.
38. Винар Л. Указана праця. - С. 130-131.
39. Там само. - С. 139.

N. Romantsova

PERSONALITY OF PRINCE DMYTRO VYSHNEVETS'KYI IN THE HIGHLIGHT OF THE UKRAINIAN DIASPORA'S HISTORY

The present article carries out the research and analysis of the opinions of the following historians of diaspora L. Vinar, V. Zutsiv, N. Poloskaya-Vasilenko, V. Senjutovich-Berezhnoi on the personality of prince D. Vyshnevets'kyi. These scientists analysed the role he played in the history of Ukraine from the position of statehood. The peculiarities of the concept of Diaspora historiography concerning the activity of this outstanding man of the Ukraine history in the XVI century has been described.

Key words: Ukrainian historiography, Diaspora, scientific views, historians, Dmytro Vyshnevets'kyi.

© Н. Романцова

Надійшла до редакції 23.11.2010

№ 7 (107) листопад-грудень 2010 р.